

Hva er tekstlingvistikk – og hva bidrar den med i språkvitenskapen?

Sverre Stausland Johnsen
Universitetet i Oslo
stausland.johnsen@iln.uio.no

Institutt for kultur- og språkvitenskap
Universitetet i Stavanger
30. april, 2020

- Denne fremleggingen av fagdisiplinen *tekstlingvistikk* bygger på to av de mest brukte lærebøkene om temaet innenfor nordiskfaget:
 - 1 Wenche Vagle, Margareth Sandvik og Jan Svennevig. 1993. *Tekst i kontekst. En innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk*. Cappelen / Landslaget for norskundervisning.
 - 2 Jan Svennevig. 2001. *Språklig samhandling. Innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse*. (1. utg. 2001, 2. utg. 2009, 3. utg. 2020) Cappelen / Landslaget for norskundervisning.
- Svennevigs *Språklig samhandling* er også pensumboka for tekstlingvistikk på emnet NOR270 på UiS.

- *Språkvitenskap* er kort sagt det vitenskapelige studiet av språk.
- Innenfor nordiskfaget har språkvitenskap tradisjonelt bestått av:
 - Grammatikk (fonologi, morfologi, syntaks, semantikk)
 - Språkhistorie
 - Talemål (dialektlære, sosiolingvistikk)
- Her skal vi se nærmere på disiplinen *grammatikk*.

- *Fonologi* = reglene for hvordan språklyder kan kombineres til ord.
- *Morfologi* = reglene for hvordan ord dannes og bøyes.
- *Syntaks* = reglene for hvordan ord kan kombineres til setninger.
- *Semantikk* = reglene for hvordan ord, fraser og setninger får betydning.

- Grammatikk er studiet av språket som *system*.
- Grammatikk = språklige enheter og deres kombinasjonsmuligheter.
- Grammatikk = studiet av ytringer løsrevet fra sine kontekster.

Nivåer over setningen

- Grammatikk fokuserer altså på de språklige enhetene fra de enkelte lydene opp til setningsnivået.
- Men språket brukes også på nivåer *over* setningen.
- Disse nivåene kan med ett ord kalles *tekst*.

- Størrelsen *tekst* kan deles opp i to hovedtyper:
 - 1 Den *ytre* sammenhengen til en språkytring.
 - 2 Den *indre* sammenhengen til en språkytring.

Ytre sammenheng

- Den ytre sammenhengen til en språkytring angir hvilken *kommunikasjonssituasjon* den befinner seg i.
- Den ytre sammenhengen inkluderer:
 - Hvor befinner samtaledeltakerne seg?
 - Hvilken bakgrunnskunnskap har deltakerne?
 - Hvilke forventinger har deltakerne til hverandre?
- Den ytre sammenhengen til en språkytring kalles *kontekst*.
- Studiet av språklige ytringer i kontekst hører til disiplinene *pragmatikk* og *diskursanalyse*.

Indre sammenheng

- Den indre sammenhengen til en språkytring angir hvordan setninger bindes sammen til en større helhet.
- Å studere denne indre sammenhengen innebærer å granske *strukturen* i en tekst.
- Studiet av strukturen til språklige ytringer er det som kalles *tekstlingvistikk*.

Tekstlingvistiske mekanismer

- En tekst har en struktur som gjør at den oppleves sammenhengende.
- Tekstlingvistikk er det vitenskapelige studiet av de strukturelle *mekanismene* som binder en tekst sammen.
- Eksplisitte språklige uttrykk som bidrar til å markere en slik sammenheng, kalles *kohesjon*.

Kohesjonsmekanismer

- Slike *kohesjonsmekanismer* deles opp i ulike kategorier etter hvordan de *kobler* setninger sammen.
- Her skal vi se eksempler på to slike kohesjonsmekanismer:
 - Referentkobling
 - Setningskobling

- En språklig ytring refererer til noe ute i en verden.
- Dette «noe» er en *referent*.
- Referenter kan være ting, personer, handlinger, tidspunkt, osv.
- Når et substantiv refererer til en referent, introduseres det vanligvis i *ubestemt form*:

En gammel mann satt og spiste en pølse.

- Når referenten har blitt introdusert, er den blitt en kjent referent.
- Kjente referenter blir ofte omtalt i *bestemt form*:

En gammel mann satt og spiste en pølse. Så lød det et skrik i det fjerne. Den gamle mannen skvatt og mistet pølsa i bakken.

- Kjente referenter blir også ofte omtalt med *pronomen*:

En gammel mann satt og spiste en pølse. Han syntes den ikke smakte noe godt.

- Språklige uttrykk som pronomen og substantiv i bestemt form viser i slike tilfeller tilbake til noe gitt tidligere i teksten.
- Slike uttrykk kaller vi *anaforiske referanser* (gresk *anaphorá* ‘tilbakeføring’).
- En tekst som bruker anaforiske referanser på ukjente referenter og substantiv i ubestemt form på kjente referenter, vil ikke låte velformet, selv om ingen av setningene isolert er problematiske:

Han satt og spiste den. En gammel mann syntes ikke en pølse smakte noe godt.

- Setninger kan eksplisitt bindes sammen med bestemte ord og uttrykk.
- Slike uttrykk kalles *forbindere* og svarer ofte til de grammatiske kategoriene *konjunksjoner*, *subjunksjoner* og *adverb*.
- Forbindere deles inn i kategorier etter hvilke betydningsforhold de danner mellom setningene.
- Forbindere kan uttrykke et tillegg (og), en kontrast (men), et alternativ (eller), en årsak (for), et tidsforhold (da), og mye annet.

- Bruk av forbindere har blant annet disse følgene:
 - Setningene i en tekst bindes tettere sammen.
 - Den indre sammenhengen blir tydeligere, og den tilsiktede meningen blir lettere tilgjengelig for mottakeren.
 - Forholdet mellom setningene blir i mindre grad gjenstand for subjektive tolkninger.

Ole snakket en annen dialekt enn de andre i klassen. Han ble ertet av noen av guttene.

- Her er det uklart hvordan den andre setningen forholder seg til den første, og det blir opp til mottakeren å tolke det selv.

Ole snakket en annen dialekt enn de andre i klassen. *Derfor* ble han ertet av noen av guttene.

- Med forbinderen *derfor* blir det tydelig at det er et *årsaksforhold* mellom setningene.

Ole snakket en annen dialekt enn de andre i klassen. *Dessuten* ble han ertet av noen av guttene.

- Forbinderen *dessuten* antyder i stor grad at det *ikke* er snakk om et årsaksforhold, men heller et *tillegg*.
- I tekster som skal være lett forståelige eller der budskapet må komme klart frem, har forbindere en viktig funksjon.

Regler og normer

- Grammatikk er studiet av *reglene* for språklig struktur opp til setningsnivået.
- Tekstlingvistik, derimot, er studiet av *normene* for språklig struktur over setningsnivået.

- Fonologi: Lydsekvensen **/kpsitl/* er et umulig ord på norsk.
- Morfologi: Fra en entallsform *stalp* er det umulig å danne flertall **ma-stalp* på norsk.
- Syntaks: Ordrekkefølgen **Hver Ola dag hjem kommer* er umulig på norsk.

- Det er derimot ingenting *umulig* ved disse tekstene:

Han satt og spiste den. En gammel mann syntes ikke en pølse smakte noe godt.

Ole snakket en annen dialekt enn de andre i klassen. Han ble ertet av noen av guttene.

- Begge tekstene bryter med *normene*, eller *konvensjonene*, for hvordan man skaper en indre sammenheng mellom språklige ytringer.

Hva kan tekstlingvistikken bidra med?

- Språkbrukere har implisitt kunnskap både om grammatiske regler og tekstlige konvensjoner.
- Skal vi få en helhetlig forståelse for menneskelig språkbruk, må derfor begge områder granskes vitenskapelig.
- Eksplisitt kunnskap om tekstlige konvensjoner er spesielt nyttig i skolefaget, for det kan bidra til at elever blir bedre til å produsere tekster.
- Skal man kunne skrive bedre tekster, må man vite hva som gjør en tekst god, og hvordan en tekst er strukturelt sammensatt.

Tekstlingvistik og tradisjonell språkvitenskap

- Spørsmålet «Hva bidrar tekstlingvistik med i språkvitenskapen?» kan tolkes på en annen måte om man har et tradisjonelt syn på faget «språkvitenskap».
- I dette tilfellet blir spørsmålet om tekstlingvistikken kan bidra med noe i studiet av grammatikk og språkhistorie.
- Her skal jeg gi et par eksempler fra min egen forskning på at den nettopp kan det.

Tekstlingvistikk og gammelnorsk syntaks

- I min artikkel «Null subjects, preproprial articles, and the syntactic structure of Old Norwegian pronouns» i *Norsk lingvistisk tidsskrift* (2016) kritiserer jeg nylig fremlagte grammatiske teorier for nominalfraser i gammelnorsk.
- I disse teoriene blir det konkludert med at gammelnorsk ikke tillot å utelate subjektet i setninger der dette subjektet var et første- eller andrepersonspronomen.
- Problemet er at det er mange klare eksempler på nettopp dette i gammelnorske tekster.

Tekstlingvistikk og gammelnorsk syntaks

- I disse teoriene må man da anta at disse eksemplene er «skrivefeil».
- Jeg kritiserer denne fremgangsmåten og påpeker at hvor *frekvent* en viss syntaktisk konstruksjon er, ikke har noe med grammatiske *regler* å gjøre.
- Hyppigheten av et visst språklig uttrykk har med språkbruk å gjøre, og her burde man heller innta en tekstlingvistisk eller pragmatisk tilnærming:

«It seems more likely that this [...] has something to do with performance issues, and more specifically with discourse-related properties».

Tekstlingvistikk og gammelnorsk syntaks

- I norske dialekter finner vi ofte såkalte *preproprielle artikler*, som er bruk av pronomenene *han* og *ho* foran personnavn: *han Ola* og *ho Kari*.
- I teoriene nevnt ovenfor blir det hevdet at gammelnorsk ikke hadde preproprielle artikler, fordi de ikke ser ut til å være *obligatoriske*.
- Antagelsen er med andre ord at bruken av preproprielle artikler må følge en streng grammatisk regel.
- I artikkelen min viser jeg derimot at bruken av preproprielle artikler i gammelnorsk er et typisk eksempel på *referentkobling*.

- Min gjennomgang av gammelnorske og mellomnorske tekster viser at *han* og *ho* foran personnavn betar seg som bestemte artikler:

«[There is] a fairly consistent behavior with respect to the use of the preproprial article. In the circumstances in which it appears, the person whose name the article is attached to is known and given information in the context, and this makes the preproprial article behave more or less like a definite article would».

Tekstlingvistikk og gammelnorsk syntaks

- Når personen er en *ukjent* referent, opptrer navnet *uten* prepropriell artikkel: *Ola*.
- Når personen er en *kjent* referent, opptrer navnet *med* prepropriell artikkel: *han Ola*.
- Dette er identisk med konvensjonene for bruk av ubestemt og bestemt artikkel på substantiv i en tekst → *referentkobling*.

Tekstlingvistikk og grammatikk

- Disse eksemplene fra min egen forskning viser nytten av å ha et tekstlingvistisk perspektiv på språket i tekster.
- Hvis man ser bort fra pragmatiske og tekstlingvistiske konvensjoner og prøver å redusere all språkbruk til grammatiske regler, blir man tvunget til å konkludere med at den observerte språkbruken er et resultat av «skrivefeil».

- *Grammatikk* er studiet av reglene for hvordan lyder, ord og fraser kombineres i et språk.
- *Tekstlingvistikk* er studiet av konvensjonene for hvordan setninger bindes sammen til å skape en tekst.